

Osmanlı İskân Tarihine Dair Önemli Bir Kaynak: Timar Ruznamçe Defterleri*

Timar Ruznamçe Registers: An Important Source on the Ottoman Settlement History

Emine ERDOĞAN ÖZÜNLÜ**

Öz

Osmanlı tarihinin en önemli meselelerinden biri, iskân ve demografi konusudur. Başta tarihî coğrafya alanında çalışanlar olmak üzere bugün için bu mesele üzerine kafa yoran birçok ihtisas erbabının üzerinde durduğu husus, bu alanın karanlık yanlarının aydınlatılmasıdır. Bu karanlık alanlardan biri de iskân ve demografi tarihinin kaynaklarıdır. Konuya dair şu ana kadar yapılan çalışmalarda daha çok tahrir defterlerinin, şer'iyye sicillerinin, mühimme kayıtlarının, avâriz ve cizye defterlerinin, temettuat defterlerinin, salnâmelerin ve nüfus defterlerinin kullanıldığı görülmektedir. Bu araştırma, söz konusu defterlere özellikle iskân hususunda timar ruznamçe defterlerinin de ilave edilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Bu bağlamda konu, Osmanlı iskân tarihinde önemli bir problem olan terk edilen/kaybolan yerleşmeler meselesi açısından irdelenecek ve sözkonusu defter türünün özellikle 17-18. yüzyıl bakımından sahip oldukları önem üzerinde durulacaktır.

Timar ruznamçe defterleri esas itibarıyla, Osmanlı timar sistemine dair önemli bir kaynaktır. Bu defterlerde, vilayetlere ait timar işlemleri hakkındaki belgeler ve tezkereler, mülk ve timar sahiplerinin isimleri, timar hasılları, timar sahipleri ile timara talip olanlar hakkında geniş biyografik bilgi ve hattâ timar sahiplerinin menşeleri, askeri faaliyetleri, üst makamlarla şahsi ilişkileri hakkında kısa bilgiler, timarlı sipahinin kariyeri, timar gelirlerinin bir başka kişiye aktarımının şartları ve sebepleri, belirli bir timara sahip olma süresi ve timar sahiplerinin fiziksel özelliklerine dair bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgilerin yanı sıra söz konusu defter türünün bir diğer önemi, dirlik sahiplerinin hasıllarının elde edildiği gelir birimlerinden bahsederken aynı zamanda iskâna dair veriler (köy, mezra vs.) hakkında da malumat vermesidir. Bu bağlamda makalede, timar ruznamçe defterlerinin Osmanlı iskân tarihi açısından önemli bir kaynak olduğu Manisa kazâsı örneğinde daha somut bir şekilde izah edilmeye çalışılacaktır. Çalışmada, Manisa kazâsının ele alınmasının en büyük sebebi, bu kazânın bizim de araştırmacı olarak içinde yer aldığımız “*Türkiye’nin İskân Tarihinde Önemli Bir Problem: Kaybolan Yerleşmeler*” projesinin araştırma sahalarından biri olmasıdır. Zira bu proje, Sivas, Manisa ve Konya örneğinde 15. ve 16. yüzyıldan itibaren yerleşim yerlerinin 1950’ye kadar olan dönemde izini takip etmekte, kaybolduysa da kaybolma sebeplerini araştırmaktadır.

Anahtar sözcükler: Osmanlı devleti, timar ruznamçe defterleri, timar, iskân, kaybolan yerleşmeler.

Abstract

The history of settlements and demography are considered among the most important topics in Ottoman studies. Many specialists, among them especially historical geographers, aim to illuminate the many unknown aspects of these issues. In their efforts to do so, scholars have made use of a wide variety of sources from şer'iyye sicilleri, mühimme, avâriz and cizye, temettuat registers, to salnâme and census registers. However, they have so far ignored

* Bu çalışma yürütücülüğünü Prof. Dr. Osman Gümüşçü’nün yaptığı 113K101 numaralı TÜBİTAK/SOBAG projesinin bir bölümüdür. Katkılarından dolayı TÜBİTAK’a teşekkür ederiz.

** Doç. Dr. Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, eozunlu@hacettepe.edu.tr.

the ruznamçe registers which cover timar appointments. This study will investigate the phenomenon of deserted settlements in the district of Manisa to demonstrate the enormous potential of this particular source type for demographic history. These registers which are crucial sources on the Ottoman timar system contain documents and notes about timar procedures of the provinces, names of timar holders detailed biographical information about timar revenues, timar-holders and those applying for allocation of a timar. These documents allow plotting the careers of individual timariots, the conditions and reasons for the transfer of timar revenues from one appointee to another, the duration of each timar, and even the physical description of timar-holders. Most importantly, however, these registers provide information on the habitation of the region in question, e.g. the number of villages and the amount of arable land. These registers therefore fill an important gap in Ottoman settlement history from the 15th to the 20th centuries. The study builds on the work of the research group “*Lost Settlements: An Important Problem in the Turkish Settlement History*” of which the authors are part. This project traces the history of several Anatolian settlement zones among them Manisa, Sivas and Konya.

Keywords: The Ottoman State, timar ruznamçe registers, timar, settlement, lost settlements

Giriş

Osmanlı iskân tarihinin kaynaklarının ana malzemesini oluşturan arşiv materyalleri, bulundukları/tutuldukları dönemlere göre farklılık göstermektedir. 15-16. yüzyıllar için tahrir defterlerinin -bu defterlerin kullanımının güvenilirlik derecesinin tartışılmasına¹ rağmen- Osmanlı nüfus ve iskân tarihinin vazgeçilmez kaynaklarından birini oluşturduğu bugün için kabul edilen bir gerçektir. İşin doğrusu elimizde bu dönemlere dair başka alternatif kaynaklar da bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu kaynakların kullanımı kaçınılmazdır.

Osmanlı iskân tarihi açısından önemli bir konu olan yerleşim birimlerinin sürekliliği ve kaybolmaları/ortadan kalkmalarına dair şu ana kadar önemli bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu konuda en önemli öncü çalışmalar, Planhol (Planhol, 1959: 525-531) ve Hütteroth tarafından yapılmıştır (Hütteroth, 1974:19-47.;1990: 487-496.; 2006: 18-43.; Hütteroth-Abdulfattah, 1977). Oktay Özel, Hütteroth’un, çalışmalarında tahrir defterlerinin yanı sıra mühimme ve sicil kayıtlarını kullandığını, “17. yüzyıl ile 18. yüzyılın başları için sezindiği, ancak varlığından haberdar olmadığı, dolayısıyla çalışmalarında kullanmadığı avârız ve cizye defterlerini ve nüfus defterlerinin kendisine sunabileceği zengin potansiyalden ise yararlanamadı”ğını ileri sürmektedir (Özel, 2015: 559). Gerçekten de bugün için 17. yüzyıl Osmanlı iskân ve demografi tarihi açısından avârız ve cizye defterleri önemli bir boşluğu doldurmakta ve Özel’in ifadesiyle (Özel, 2015:582) ‘kara delik’ olarak görülen bu dönem, son dönemlerde yapılan bazı önemli çalışmalar sayesinde² artık bu tanımlamadan kurtulmuş gibi gözükmektedir. Bu defterlerin önemi daha çok 17. yüzyıl için vurgulansa da söz konusu kaynak grubunun ayrıntılı ve özet halinde tutulmuş olanlarının 16. yüzyıl sonları ile 18. yüzyıl başlarına kadar uzandığı ve dolayısıyla da Osmanlı iskân tarihi için önemli bir boşluğu doldurduğu bilinmektedir. Özel, 19. yüzyıl Osmanlı iskân tarihine dair kaynaklar arasında ise, son dönemlerde temettuat defterleri, salnâmeler ve nüfus defterlerinin ön plana çıktığını, bu defterler üzerinde son yıllarda muhtelif çalışmalar yapılmakla birlikte nüfus ve iskân tarihi açısından hakkıyla kullanılmadıklarını ileri sürmektedir (Özel,

1 Tahrir defterlerinin kullanımının metodolojik açıdan problemleri için bkz. Ergenç, 1988: 667-683.; Öz, 1991: 429-439.; Çiçek, 1995: 93-111.; Emeçen, 1990: 142-156; Acun, 1999: 319-332.; Afyoncu, 2003: 267-286.

2 Bu çalışmalardan bazıları için bkz. Öz, 1993: 193-206.; Özel, 2000: 35-50.; 1999: 735-743.; 2004: 183-205.; Acun- Öz, 2008.; Öz, 1999: 787-794.; 1993: 193-206.; Çakar-Kara, 2005: 385-412.; İnbaşı, 2009: 189-214.; Öztürk, 1997: 249-293.; Gökçe, 2005: 71-134.; Küpeli, 2011:113-199.

2015: 581-582). Bu görüşlere katılmamak mümkün değildir. Hattâ hakkıyla değerlendirilmeyen bu kaynak grubuna şer'iyye sicilleri, mühimme defterleri, şikâyet ve ahkâm defterleri gibi defterler dahi ilave edilebilir. Ancak burada bir soru ön plana çıkmaktadır. Zikredilen bu kaynaklar dışında Osmanlı iskân tarihine ışık tutacak uzun süre tutulmuş ve bir seri niteliğine sahip başka kaynaklar var mıdır?

Elinizdeki makale bir anlamda bu soruya cevap vermek amacıyla kaleme alınmış olup, konuyu Defterhâne'nin önemli kaynak serilerinden biri olan ve hususiyle Osmanlı iskân tarihi çalışmalarında önemli bir boşluğu dolduracağı düşünülen timar ruznâmçe defterleri örneğinde tartışmayı hedeflemektedir. Öncelikle şunu ifade etmek gerekir ki, timar ruznâmçe defterleri doğrudan istatistiki bir demografi verisine sahip defter grubundan değildir. Bununla birlikte Osmanlı idari teşkilatlanmasına ve yerleşim merkezlerine dair verilerin bulunması, yıl bazında kayıtların 15. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar genellikle bir seri halinde uzanması, bu defter grubunun göz ardı edilmemesi gerektiği kanaatini bizde uyandırmıştır. Bu arada burada bir hususu da ifade etmekte yarar vardır. Hütteroth, sadece avâız ve cizye defterlerini değil, 1950'li yıllarda farkına varılan timar ruznâmçe defterlerini de kullanamamıştır.

Konuyu daha da netleştirmek için bu defter grubunun iskân tarihi açısından sahip olduğu önemli Manisa kazası örneğinde açıklamak mümkündür. Manisa kazasının bu çalışmada ele alınmasının en önemli sebebi, bu sahanın bizim de araştırmacı olarak içinde yer aldığımız "*Türkiye'nin İskân Tarihinde Önemli Bir Problem: Kaybolan Yerleşmeler*" adlı projenin araştırma mekânlarından biri olmasıdır. Zira bu proje, Sivas, Manisa ve Konya örneğinde 16. yüzyıla ait son mufassal defterinden günümüze ulaşmayan kaybolan yerleşmelerin ne zaman, nerde, nasıl ve ne sebeple kaybolduğu üzerinedir. Bu noktada öncelikle timar ruznâmçe defterlerinin ne olduğu ve Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihi açısından sahip olduğu değere dair bilgi vermek yerinde olacaktır.

Timar Ruznâmçe Defterleri ve Kaynak Olarak Değeri

Öncelikle şunu ifade etmek gerekir ki, timar ruznâmçe defterleri, Defterhâne-i Âmire'nin önemli defter serilerinden biri olup, esas itibarıyla Osmanlı timar sistemi açısından oldukça kayda değerdir³. Howard'ın ifadesiyle (Howard, 1987: 41-42) devletin timar düzeni ile ilgili kayıtlarının gerçek günlük aktivite raporlarını temsil ettiği ileri sürülen bu defterlerde, timar tahsislerinin kronolojik kayıtları bulunmaktaydı. Yani bir diğer ifadeyle bu defterler dirlik almaya hak kazanmış kişinin berat alabilmesi için defterhâne tarafından verilen tezkire suretlerini ihtiva etmekteydi (Afyoncu, 2014:29).

İki tahrir dönemi arasındaki günlük işlemleri kapsayan defterler olarak da tanımlanan (Afyoncu, 1994: 102) bu kaynak grubunun muhtevasında; vilayetlere ait timar işlemleri hakkındaki belgeler ve tezkereler, mülk ve timar sahiplerinin isimleri, dirlik hasılları, dirlik sahipleri ile dirliğe talip olanlar hakkında geniş biyografik bilgi ve hattâ dirlik sahiplerinin menşeleri, askeri faaliyetleri, üst makamlarla şahsi ilişkileri hakkında kısa bilgiler (Göyünç, 1996: 127), timarlı sipahinin kariyeri (Howard, 1990: 49-51), timar gelirlerinin bir başka kişiye aktarımının şartları ve sebepleri (Beldiceanu, 1985: 65), belirli bir timara sahip olma süresi, dirlik sahiplerinin fiziksel özellikleri (kaş, göz, boy) (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Timar Ruznâmçe Defteri*, No: 534: 382, 385-387, 389, 394.; No:547: 337, 339, 346.; No:559: 298-299)⁴ ve hattâ siyasi tarihi ilgilendiren bazı bilgiler de bulunmaktadır.

3 Bu defter grubu hakkında bkz. Beldiceanu-Steinherr vd., 1976a: 279-290.; 1978: 107-154.; Beldiceanu, 1976b: 91-109.; Howard, 1987: 41-76.; 1986: 11-19.; Göyünç, 1996: 127-138.; Dávid, 1999.; Afyoncu, 2000: 77-155.; 2005: 86-88.; Çakar, 2001: 235-246.; Aydın-Günelan, 2008:175-202.; Erdoğan Özünü, 2009: 81-93.; 2013: 393-401.

4 Bu arşivde bulunan defterler bundan sonra BOA-TRD olarak kısaltılacaktır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bu defterlerin müstakil kataloğu olduğu gibi bu türden defterlere Maliyeden Müdevver Defterler Kataloğunda ve Kamil Kepeci tasnifinde Tahvil Kalemî içerisinde de rastlanılabilmektedir. Arşiv Rehberi'ne göre, 982 ve 983 numaralı “*Timar ve Zeâmet Tevcihi ve Yoklama Defterleri (Ruznamçe) Katalogları*”nda 1-768 ve 769-2232 genel numaralarda kayıtlı olan timar ruznamçe defterleri, H.923-1251/M.1517-1836 tarihleri arasındaki kayıtları ihtiva etmekte olup, 2231 adettir (*Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, 2010: 139). Bu defter grubunun bir diğer önemli koleksiyonu ise Ankara'da Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'nde muhafaza edilmekte olup, 1364 adettir (*Osmanlı'dan Günümüze Tapu Arşiv*, 2009: 25).

Nejat Göyünç, Klaus Röhrborn'un *Untersuchen zur Osmanischen Verwaltungsgeschichte* (Berlin, 1973) adlı eserinde timar ruznamçe defterlerinin en eski tarihlisinin 1512-1515 tarihleri arasında ki tezkireleri ihtiva eden MM 7'i olduğunu ileri sürdüğünü, ancak Douglas Howard'ın en eski defter olarak 1487-1489 kayıtlarını ihtiva eden MM 17893 nolu defteri tespit ettiğini bize haber vermektedir (Göyünç, 1996: 128.; Bu hususta ayrıca bkz. Howard, 1987: 49.; Emecen, 2011: 118). Burada dikkate değer husus, bu defterlerin timar sisteminin sona ermesine kadar işlem görmeleri; 19. yüzyılda, hattâ 20.yüzyılın başlarına kadar kullanılmalarıdır (Afyoncu, 2014:29).

Bu defterlerin önemi bu noktada karşımıza çıkmaktadır. Şöyle ki, timar sisteminin uygulandığı bölgelerde -daha önce de ifade ettiğimiz üzere- 15. yüzyıldan 20.yüzyıl başlarına kadar mikro düzeyde bir bölgenin timar düzeni ile ilgili bilgilere, dolayısıyla iskân verilerine ulaşılabilmek mümkündür. Ancak bu makalede sözkonusu defter grubunun daha çok 17-18. yüzyıl Osmanlı iskân tarihi bakımından önemine değinilecektir.

İskân tarihi açısından timar ruznamçe defterlerini önemli kılan husus, timarlı sipahilerin timar hasılları, dolayısıyla da bu hasılların elde edildiği gelir birimleridir. Bu gelir birimleri içerisinde yerleşmelere dair bilgiler/veriler, özellikle de köy ve mezraların varlığı bu makalenin öne sürdüğü tezin en önemli gerekçesini oluşturmaktadır. Ancak burada bir hususu ifade etmek gerekir ki, -o da bu defterlerin kullanımındaki en büyük çekincelerden biri olan- söz konusu defter grubunda sadece timar sistemine tabi olan dirliklerle ilgili bilgilerin yer almasıdır. Dolayısıyla bir sancağın ya da bir bölgenin dirlik sahiplerinin tümünü özellikle de vakıf köylerini bu defterde bulmak mümkün değildir. Ancak hükümdarların tahta çıkışlarını müteakip tutulan defterlerde mutad olarak yapılan bir işlem olan beratların yenilenmesi (tecdîd-i berât) söz konusu olduğunda timarların bir bütün olarak görülebilmesi mümkün olabilmektedir (Doğan, 2006:11). Bu sebeple söz konusu defterler kullanılırken tahrir dönemlerinden sonra kaleme alınan defterler ile cülûs kayıtlarını ihtiva eden ve özellikle IV. Murad'ın timar reformundan sonrasını içeren defterlerin dikkate alınması gerekir (Erdoğan Özünlü, 2011: 27).

Bu hususlara rağmen timar ruznamçe defterlerinin bir seri halinde yıl itibariyle -genellikle- bir-birini takip etmesi ve dolayısıyla çok sayıda defter olması bir avantaj olarak karşımıza çıkmaktadır. Defterler sayesinde elde edilen çok sayıda köy ve mezra listesi ve idari birim ve yerleşim yerlerinin sürekliliği, yerleşim yerlerinin gerçekten kaybolup kaybolmadığı hakkında da önemli bir gösterge olabilmektedir. Bu defterlerde doğrudan veya dolaylı olarak nüfusa dair verilerin olmaması bir problem olarak karşımıza çıksa da yerleşim birimlerinin hasıllarının kaydedilmiş olması, söz konusu yerleşim yerinde ekonomik bir faaliyetin dolayısıyla da bu faaliyeti gerçekleştiren bir nüfusun var olduğunun, iskân biriminin de devam ettiğinin bir delili olmalıdır.

İskânın Devamlılığı Bağlamında Timar Ruznamçe Defterlerinin Önemi

İskân tarihinin en önemli problemlerinden biri, yerleşim merkezlerinin özellikle de köylerin tarihi süreç bağlamında sürekliliklerini devam ettirip ettiremedikleri bir diğer ifadeyle kaybolup kaybolmadıkları meselesidir. Bu husus, dünya üzerinde Yunanistan, Fransa, İtalya gibi birçok ülkeler (Villages Désertés, 1965) için geçerli olduğu gibi Balkan toprakları (Moačanin, 2006: 29.; Kotzageorgis, 2007: 250) ile Anadolu için de mevzubahis olmuş ve bu hususta önemli çalışmalar yapılmıştır (Faroqhi, 1976:289-302.; Özel, 2013.; 2015: 559-591).

Bu çerçevede öncelikle şunu ifade etmek gerekir: Bir bölgenin iskân yapısını etkileyen tabii ve beşeri birçok etken bulunmaktadır. Tabii etkenler arasında; iklim değişiklikleri (White, 2013), akarsu taşmaları, kıtlıklar, doğal afetler, salgın hastalıklar gelirken; beşeri etkenler arasında güvenli bir yaşam alanının olmaması/eşkıyalık faaliyetleri, savaşlar, ekonomik sıkıntılar vb. ise sayılmaktadır. Osmanlı devletinde yerleşim birimlerinin devamlılığını engelleyen bir diğer ifadeyle ortadan kalkmasına sebep olan hususların başında Celali isyanları gelir (Griswold, 2002). 16. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan iç karışıklıklar, ekonomik sıkıntılar birçok kişinin çiftini çubuğunu terk etmesine, söz konusu kişilerin zaman zaman isyan hareketlerine karışmalarına, bu durum da kıtlığa, iç göçlerin yaşanmasına (Akdağ, 1999:458) ve sonuç olarak da köylerin boşalmasına/kaybolmasına sebep olmuştur.

İleri sürdüğümüz bu etkenler, aynı zamanda yerleşim merkezlerinin konumlarını değiştirmelerine de sebep olmuştur. Meselâ, eşkıyalıktan etkilenen köylere bakıldığında şunları söylemek mümkündür: Eşkıyalığın pek hissedilmediği kuytu yerlerde bulunan köyler hiç yer değiştirmezken, yağmaya açık olan sahalarda köyler tutunamamışlardır. Bununla birlikte asayiş bozukluğu eski yerleşim yerlerini açık sahalardan kapalı sahalarla çekerken bazı köyler de ovanın tamamen ortasına çekilebilmekteydi (Tunçdilek, 1953-1954:195-196).

Manisa kazâsı örneğinde yukarıda anlattığımız hususları daha somut ve anlaşılır hale getirmek mümkündür. Bilindiği üzere Manisa, verimli bir arazi yapısına sahiptir. Bununla birlikte uzun yıllar Osmanlı yönetim mekanizması açısından “şehzâdeler şehri” olmakla şöhret bulmuş ve bu durum Manisa’yı iskân konusunda cazip kılmıştır. Manisa’ya dair en önemli çalışmalar Çağatay Uluçay, İbrahim Gökçen, Yuzo Nagata ve Feridun Emecen’e aittir. Çağatay Uluçay ve İbrahim Gökçen’in çalışmaları, Manisa’nın iskân tarihi konusunda önemli bilgiler vermektedir. Her iki çalışmada da özellikle eşkıyalık faaliyetlerinden dolayı terkedilen köyler olduğuna dair bahisler vardır ve bu husus daha çok Manisa şer’iyye sicillerine dayalı olarak izah edilmiştir (Uluçay, 1944:154.; Gökçen, 1946: 23.; 1950) Bununla birlikte Manisa kazâsının idarî teşkilâtına ve bu bağlamda yerleşim yerlerine dair en önemli çalışma Feridun Emecen tarafından yapılmıştır (Emecen, 1989:110-221). Emecen’in çalışmasında şer’iyye sicillerinin yanı sıra tahrir defterleri, mühimme defterleri, şikâyet, ahkâm defterleri ile muhtelif belgeler ve defterler kullanılmıştır. Proje kapsamında Manisa kazâsının 16.yüzyıldaki yerleşim yerlerinin tespiti hususunda bu çalışmadan büyük ölçüde istifade edilmiştir. Bununla birlikte Yuzo Nagata tarafından kaleme alınan ve 1531 tarihli tahrir defterinin esas alınarak 16. yüzyılda Manisa’nın köylerinin tespit edildiği bir diğer çalışmayı da ayrıca zikretmek gerekir (Nagata, 1979: 731-758).

Bu noktada öncelikle Manisa kazâsında bulunan köylerin süreklilik durumları ve dönemsel olarak kaybolan yerleşmeler üzerinde durmak gerekir. Proje kapsamında yukarıda zikredilen telif ve tetkik eserlerin yanı sıra bölgeye ait arşiv kaynakları ve arazi çalışmalarından hareketle yapmış olduğumuz araştırmaya göre, Manisa kazâsının 1530-1950 yılları arasındaki yerleşim birimlerinin süreklilik durumları ve kaybolan yerleşim yerlerinin sayıları şu şekildedir:

Tablo 1. 1530-1950 yılları arasında Manisa Kazâsı'nda bulunan yerleşim merkezlerinin sayısı ve süreklilik durumları

	Manisa (köy)	
	Adet	Yüzde
Toplam yerleşim biriminin sayısı	189	100 %
Devam eden yerleşim biriminin sayısı	73	38,62%
Kayıp yerleşim biriminin sayısı	116	61,37%

Yukarıdaki tabloya göre 1530-1950 yılları arasında Manisa kazâsında yerleşim birimlerinin %38,62'si devam etmiş, %61.37'si ise kaybolmuştur. Tablonun oluşturulmasında arazi araştırmaları-mız yanında, bölgeye ait tahrir defterleri, avarız ve cizye defterleri, şer'iyye sicilleri, hurufat ve vakıf defterleri, temettuat defterleri⁵, nüfus defterleri, salnâmeler, şikâyet, ahkâm defterleri, timar ruznâmçe defterleri ve lokalizasyon için de haritalardan istifade edilmiştir. Söz konusu arşiv malzemesinin tet-kiki ve karşılaştırılması sonucunda bölgedeki köylerin kayıp döneminin Manisa kazâsı için daha çok 1800-1850 yılları arasında olduğu görülür (Bkz.Tablo-2). Proje çalışmaları halihazırda devam ettiği için bu dönemde köylerin kaybolma sebepleri üzerinde şimdilik durulmayacaktır.

Tablo 2. Manisa kazâsında kaybolan yerleşmelerin dönemsel dağılışı

Dönem	1	2	3	4	5	6	7	
Zaman Dilimi	1600-1650	1650-1700	1700-1750	1750-1800	1800-1850	1850-1900	1900-1950	Toplam
Manisa'da Kayıp Yerleşme Sayısı	12	3	14	1	60	11	15	116
%	10,34	2,58	12,06	0,86	51,72	9,48	12,93	

Yukarıdaki tabloda yer alan 2-4. dönemde (1650-1800) Manisa'da kayıp yerleşme oranının tes-pitinde büyük oranda avâriz, hurufat ve timar ruznamçe defterleri kullanılmıştır. Özellikle timar ruz-namçe defterlerinin kullanımı 17-18.yüzyıl için ihtiyacımız olan kaynak sıkıntısını bertaraf etmiştir. Kezâ 17. yüzyıl için kullandığımız ana kaynak, Manisa kazâsı avâriz defteri olup bu defterin tarihi 1659'dur⁶. Ancak bu defterde bazı köyler bulunmamaktadır. Hem bu defteri tamamlamak hem de 18. yüzyılda köylerin sürekliliğini takip etmek için büyük oranda timar ruznamçe defterleri kullanılmıştır. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere timar ruznamçe defterlerinin önemli bir koleksiyonu Ankara, Tapu

5 Temettuat defterlerinin iskân tarihi açısından önemi hakkında bir çalışma için bkz. (Yiğit, 2014). Söz konusu çalışmasından istifade etmemi sağlayan Sayın İlker Yiğit'e teşekkür ederim.

6 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Kamil Kepeci tasnifi, Mevkufat Kalemî, Manisa Kazâsı Avâriz Defteri, No:2631.

ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'nde bulunmaktadır⁷. Sadece bu arşivde bulunan Manisa'ya ait defterlerin tarihi bile konuya açıklık getirmektedir. Şöyle ki bu arşivde 1694-1887 tarihleri arasını ihtiva eden ve genellikle birbirini takip eden kayıtlara (*Kuyûd-ı Kadîme Arşiv Kataloğu*, 2012:218-312) dolayısıyla da Manisa kazâsına ait yerleşim birimlerine ulaşabilmek mümkündür. Bir diğer ifadeyle bu arşivde -Manisa için- 17. yüzyılın son çeyreğinden neredeyse 19. yüzyılın son çeyreğine kadar birçok yerleşim birimini tespit edebilmek mümkündür. Manisa kazâsının 17. yüzyıla ait diğer defterleri ise Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden temin edilerek incelenmiştir.

Manisa kazâsının 16. yüzyıl tahrir defterlerinde⁸ var olan bazı köylerinin 17. ve 18. yüzyılda var olup olmadıklarını ortaya koymak suretiyle konuyu daha somut hale getirebiliriz. Bu yerleşim birimlerinden biri, Belen nahiyesine bağlı Develü köyü'dür. 1570 tarihli tahrir kaydında ilk defa karşımıza çıkan bu köy, sonraki süreçte tekrar sadece 18. yüzyıla ait timar ruzmançe defterlerinde tespit edilebilmektedir. (Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi, Kuyûd-ı Kadîme Arşivi, Timar Ruznamçe Defteri, No:790: 79a)⁹. Bu durumda akla şu soru gelmektedir: 1570'den 18. yüzyıla kadar bu köy ortadan kalkmış, ancak 18. yüzyılda tekrar şenlenmiş ve ortaya çıkmış mıdır? Bu soruyu cevaplamak şimdilik kaynaklara göre zor görünüyor. Zira hemen hemen birçok arşiv belgesinin taranması neticesinde köyün 17. yüzyılda var olmadığını/kaybolduğunu söyleyebiliriz. Ancak şu bir gerçek ki, timar ruzmançe defterleri olmazsa bu köyün 1570'de olduğunu, sonraki tarihlerde ise ortadan kalktığını ileri sürecektik. En azından timar ruzmançe defterleri sayesinde bu köyün 18. yüzyılda var olduğunu öğrenmiş bulunmaktayız.

Kaybolan yerleşmeler meselesi açısından bir diğer önemli husus ise, 1659 tarihli Manisa kazâsı avâız defterinde tespit edilemeyen ancak 17. yüzyıl ve 18. yüzyıl timar ruzmançe defterinde tespit edilen köylerdir (Bkz. Tablo 3).

7 Bu arşivde bulunan defterlerin 2012 yılında hazırlanan kataloğunda defterlere yeni numaralar verilmiştir. Ancak çalışmada herhangi bir karmaşıklığa yer vermemek için eski numaraların yanı sıra parantez içerisinde yeni numaralar da verilmiştir.

8 Manisa kazâsının ilk tahrirlerine ait defterler bugün mevcut olmadığı için yerleşim merkezlerinin devamlılık süreçleri tahrir defterlerinin var olduğu 16. yüzyıldan itibaren takip edilmiştir. Bkz. (Emecen, 1989:3-4).

9 Timar ruzmançe defterleri bundan sonra TKGM-KKA-TRD olarak kısaltılacaktır.

Tablo 3. 1659 Tarihli Manisa kazâsı avârız defterinde olmayan, ancak 17. ve 18. yüzyıla ait timar ruznamçe defterlerinde olan köyler

Bağlı Olduğu Nahiye	Yerleşim Biriminin Adı	17. Yüzyıl Timar Ruznamçe Defterlerinde	18. Yüzyıl Timar Ruznamçe Defterlerinde
Merkez	Çataklı	(Mevcut defterlerde bulunamamıştır)	TKGM-KKA-TRD-1175 (1200):v.43b
Merkez	Yenice	BOA-TRD-676:s.230	TKGM-KKA-TRD-1489 (1525): v.79a.; TKGM-KKA-TRD-1463 (1497): v.71a
Merkez	Hasırcı	TKGM-KKA-TRD-593 (611):v.70b.	TKGM-KKA-TRD-790 (813): 73a.; TKGM-KKA-TRD-1243 (1270): v.49a
Merkez	Kadı	TKGM-KKA-TRD-603 (621) :v. 75a.; TKGM-KKA-TRD-609 (627) :v.32b.; TKGM-KKA-TRD-593:v.81b.	TKGM-KKA-TRD-1175 (1200): v.37a.
Merkez	Kayalu	TKGM-KKA-TRD-609 (627):v. 16b, 32b.	TKGM-KKA-TRD-790 (813): v.79a.
Merkez	Kurdoğlu	BOA-TRD-654: 411.; TKGM-KKA-TRD-609 (627):7a.	TKGM-KKA-TRD-790 (813): 74a
Belen	Bozköy	BOA-TRD-652:s.71,74,75.; BOA-TRD-750:s.60.; TKGM-KKA-TRD-606 (624):s.136.; TKGM-KKA-TRD-603 (621): v.64a, 74b, 75a.; TKGM-KKA-TRD-609 (627):v.11b.; TKGM-KKA-TRD-593 (611): v.64a, 81b.; TKGM-KKA-TRD-606 (624): v.136a.	TKGM-KKA-TRD-1175 (1200): 37a
Belen	Firuzlu	(Mevcut defterlerde bulunamamıştır)	TKGM-KKA-TRD-790 (813): v.74a.; TKGM-KKA-TRD-1243 (1270): v.49a
Belen	Göbel	(Mevcut defterlerde bulunamamıştır)	TKGM-KKA-TRD-1490 (1526):v.163a.; TKGM-KKA-TRD-790 (813):v. 80a

Bağlı Olduğu Nahiye	Yerleşim Biriminin Adı	17. Yüzyıl Timar Ruznamçe Defterlerinde	18. Yüzyıl Timar Ruznamçe Defterlerinde
Belen	Hoca	BOA-TRD-652: s.48.; TKGM-KKA-TRD-603 (621):v.66a.; TKGM-KKA-TRD-609 (627): v.9a, 22b.; TKGM-KKA-TRD-593 (611): v.79b.	TKGM-KKA-TRD-1175 (1200): 32a
Belen	Kara Sevinçlü	TKGM-KKA-TRD-603 (621):v.64b.	TKGM-KKA-TRD-1175 (1200): v.42a
Belen	Kayırlu	BOA-TRD-657: s. 363.; TKGM-KKA-TRD-603 (621):v.64b, 68a.; TKGM-KKA-TRD-609 (627):v.22a.	TKGM-KKA-TRD-1175 (1200): v.42a
Belen	Sarkınlı	TKGM-KKA-TRD-615 (633) : v.34b	TKGM-KKA-TRD-1175 (1200): v.29a.; TKGM-KKA-TRD-1243 (1270): v. 50a
Belen	Sinirlü	TKGM-KKA-TRD-603 (621):v.67a.	TKGM-KKA-TRD-747 (769): 66a
Belen	Toyca Havlu	(Mevcut defterlerde bulunamamıştır)	TKGM-KKA-TRD-1463 (1497): 59a
Belen	Yeni Beylü	BOA-TRD-654:s.432, 434, 435.; TKGM-KKA-TRD-603 (621):v.64b, 75a.; TKGM-KKA-TRD-609 (627):v.16a.; TKGM-KKA-TRD-582 (600) :v.48b.	TKGM-KKA-TRD-790 (813): v. 78a.; TKGM-KKA-TRD-1175 (1200): v.31a
Belen	Yere Giren	(Mevcut defterlerde bulunamamıştır)	TKGM-KKA-TRD-747 (769): v.65a
Belen	Yunuslu	(Mevcut defterlerde bulunamamıştır)	TKGM-KKA-TRD-1175 (1200): v.34a
Emlâk	Çaltı	(Mevcut defterlerde bulunamamıştır)	TKGM-KKA-TRD-1489 (1525): v.90a
Emlâk	Gökçebel ¹	BOA-TRD-652: s.48, 71.;BOA-TRD-651: s.351, 353	TKGM-KKA-TRD-790 (813):v.78b
Emlâk	Kersencik	(Mevcut defterlerde bulunamamıştır)	TKGM-KKA-TRD-1489 (1525): v.79a.
Palamud	Ak Pınar ²	TKGM-KKA-TRD-603 (621):v.64a, 74b.; TKGM-KKA-TRD-609 (627):v.4a, 34a.	TKGM-KKA-TRD-790 (813): v.88a

1 Timar ruznamçe defterinde Gökçe şeklinde kayıtlıdır

2 Timar ruznamçe defterinde Akça Pınar şeklinde kayıtlıdır

Bağlı Olduğu Nahiye	Yerleşim Biriminin Adı	17. Yüzyıl Timar Ruznamçe Defterlerinde	18. Yüzyıl Timar Ruznamçe Defterlerinde
Palamud	Çatal Başlu	(Mevcut defterlerde bulunamamıştır)	TKGM-KKA-TRD-1463 (1497):v. 69a.; TKGM-KKA-TRD-790 (813): v.74a
Palamud	Dedelü	BOA-TRD-676:s.221.; TRD-681:s. 266.	TKGM-KKA-TRD-1175 (1200): v.32a.
Palamud	Kebe Kilise	BOA-TRD-685:s. 45, 46.; BOA-TRD-750:s. 49, 80.; BOA-TRD-681:s.273.; TKGM-KKA-TRD-603 (621):v.64a, 66b, 74b.; TKGM-KKA-TRD-609 (627): v.8b, 10b, 11b, 22b, 24a.	TKGM-KKA-TRD-790 (813):v.72b, 88a.
Palamud	Kilise	BOA-TRD-651:s. 338, 344.; BOA-TRD-654:s. 431.; BOA-TRD-765:s.100.; BOA-TRD-676: S.219, 227.; TKGM-KKA-TRD-603 (621):v.75a.; TKGM-KKA-TRD-609 (627): 6b.	TKGM-KKA-TRD-1175 (1200): 37a
Palamud	Koca Kilise	BOA-TRD-685:s. 61.; TKGM-KKA-TRD-609 (627): v.10b, 11a.	TKGM-KKA-TRD-1489 (1525): v.92a.
Palamud	Konurcalu	TKGM-KKA-TRD-609 (627): v.41b.	TKGM-KKA-TRD-790 (813): 74a
Palamud	Reislü	BOA-TRD-652:s. 67.;BOA-TRD-651:s.338, 340.; TKGM-KKA-TRD-609 (627):v.41b.	TKGM-KKA-TRD-1088 (1114): 70a.
Palamud	Saz	BOA-TRD-651: s.344.; TKGM-KKA-TRD-603 (621): v.64b.; TKGM-KKA-TRD-609 (627):v.16b, 18b, 32b, 33a.	TKGM-KKA-TRD-790 (813): v.79a.
Palamud	Sirköy	BOA-TRD-652: s.71.; TKGM-KKA-TRD-603 (621):v.71b.; TKGM-KKA-TRD-609 (627):v. 3b, 13a, 26b, 43b.	TKGM-KKA-TRD-790 (813): v.72b, 74a.; TKGM-KKA-TRD-747 (769): v.56b.

Bağlı Olduğu Nahiye	Yerleşim Biriminin Adı	17. Yüzyıl Timar Ruznamçe Defterlerinde	18. Yüzyıl Timar Ruznamçe Defterlerinde
Palamud	Üç havlu	(Mevcut defterlerde bulunamamıştır)	TKGM-KKA-TRD-790 (813): v.80a.; TKGM-KKA-TRD -1088 (1114): v.70a.
Palamud	Zaferanluca	(Mevcut defterlerde bulunamamıştır)	TKGM-KKA-TRD-790 (813): v.78b.
Yengi	Alacayan	BOA-TRD-750:s. 54.; BOA-TRD-654:s. 423, 432.; BOA-TRD-676:s.226.; TKGM-KKA-TRD-609 (627):v.17a, 19a, 33a, 35a, 36b, 42b.	TKGM-KKA-TRD-790 (813): v.71a.
Yengi	Budakluca	TKGM-KKA-TRD-603 (621):v.60a.	TKGM-KKA-TRD-790 (813): v.71a.
Yengi	Davudlu	TKGM-KKA-TRD-609 (627): v.30a.; TKGM-KKA-TRD-593:v.65b.	TKGM-KKA-TRD-1175 (1200): v.43b.
Yengi	Evliyadanlu	BOA-TRD-765:s.100.; TKGM-KKA-TRD-603 (621):v.71a, 73b.; TKGM-KKA-TRD-582 (600):v.47b.	TKGM-KKA-TRD-1482 (1518): v.5b.
Yengi	Göğezlü	TKGM-KKA-TRD-615 (633): v. 34b.	TKGM-KKA-TRD-1175 (1200): v.29a.
Yengi	Güncelü	BOA-TRD-652:s.71.	TKGM-KKA-TRD-790 (813): v.74a.
Yengi	Hamza Beylü	BOA-TRD-685:s.39.; TKGM-KKA-TRD-603 (621): v.71a., TKGM-KKA-TRD-609 (627): v.35b.	TKGM-KKA-TRD-1490 (1526):v.138a.
Yengi	Kozluca	BOA-TRD-652:s. 43,44.; TRD-685:s. 39.; BOA-TRD-756:s.199.; BOA-TRD-654:s. 397.; BOA-TRD-765:s.125.; BOA-TRD-676:s.215, 217, 220, 221, 224.; BOA-TRD-681:s.262, 266.; TKGM-KKA-TRD-603(621):v. 66a.; TKGM-KKA-TRD-609 (627): v.11b, 19b, 22b.	TKGM-KKA-TRD-1175 (1200): 31a.; TKGM-KKA-TRD-1243 (1270): v. 49a.

Bağlı Olduğu Nahiye	Yerleşim Biriminin Adı	17. Yüzyıl Timar Ruznamçe Defterlerinde	18. Yüzyıl Timar Ruznamçe Defterlerinde
Yengi	Yaya	BOA-TRD-652:s. 44.; BOA-TRD-654:s.432, 434, 435.; TKGM-KKA-TRD-603 (621):v.60a.; TKGM-KKA-TRD-609 (627): v.2a, 16a.	TKGM-KKA-TRD-747 (769): v.65a.
Yunddağı	Aşağıakçaköy k.	TKGM-KKA-TRD-603 (621):v.61b.	TKGM-KKA-TRD-790 (813): v.88a.; TKGM-KKA-TRD-1482 (1518):v.13a.
Yunddağı	Devlethan	BOA-TRD-657:s.364.	TKGM-KKA-TRD-1490 (1526):v.138a.
Yunddağı	Görzelü	(Mevcut defterlerde bulunamamıştır)	TKGM-KKA-TRD-790 (813): v.84a.
Yunddağı	Kara Burgos ve Karkın	BOA-TRD-652:s.55.;BOA-TRD-654:s. 432, 434, 435.;BOA-TRD-765: s.123, 133.; BOA-TRD-681:s. 273 (Karkın).; TKGM-KKA-TRD-609 (627):v.11a.	TKGM-KKA-TRD-790 (813):v.73a.
Yunddağı	Kaz Alanı	TKGM-KKA-TRD-615 (633): v. 35a.	TKGM-KKA-TRD-1489 (1525): v. 78b.
Yunddağı	Küçük Karkın	TKGM-KKA-TRD-603(621): v.71b.; TKGM-KKA-TRD-609 (627):v.16b, 31b, 32b.	TKGM-KKA-TRD-1175 (1200): v.34a.; TKGM-KKA-TRD-790 (813): v.79a.
Yunddağı	Pelidalanı	(Mevcut defterlerde bulunamamıştır)	TKGM-KKA-TRD-790 (813):v.72b.
Yunddağı	Sakallu	BOA-TRD-652: s.42.; BOA- TRD-750:s.91.; BOA-TRD-765:s.100.; TKGM-KKA-TRD-609 (627): v.7b, 9b, 16b, 27a.; TKGM-KKA-TRD-593: v.77a, 81b.	TKGM-KKA-TRD-790 (813): v.80a.; TKGM-KKA-TRD-1489 (1525):v.79a.
Yunddağı	Yorga	BOA-TRD-652: s.49.	TKGM-KKA-TRD-1243 (1270): v.47b.

Yukarıdaki tabloda da görüleceği üzere Manisa kazâsı avârız defterinde olmayan ancak 17. ve 18. yüzyıl timar ruznamçe defterlerinde tespit ettiğimiz yerleşim birimlerinin sayısı oldukça fazladır. Bu durum dahi söz konusu defter grubunun önemini ve bu defterlerin özellikle 17. yüzyıl iskân ve demografi tarihinin önemli bir kaynağı olan avârız defterlerini tamamlayıcı mahiyette olduğunu bir

kere daha göstermektedir. Esas itibarıyla avâız defterlerinde söz konusu köylerin yokluğunu çok da yadırgamamak gerekir. Nitekim 1659 tarihli Manisa kazâsı avâız defterinin sonunda yer alan ve 1685 tarihinde düşülen bir kayıt oldukça dikkat çekicidir. Sünnetli köyün hemen altında yer alan ve “*perişan olan ahâlisi yerlerine gelince ondokuz buçuk hânesi tenzîl oluna deyu fermân-ı ‘âli sâdır olacağına şerh verildi*” (Manisa Kazâsı Avâız Defteri, No:2631: s.82) şeklinde kaydedilen kayıt, bölgenin geçirdiği zorlu süreci ve bu arada da köylerine dönecek reayaya devletin gösterdiği yaklaşım tarzını yansıtmaları bakımından oldukça dikkat çekicidir.

Bununla birlikte köylerin isimlerinde meydana gelen değişimleri de timar ruznamçe defterlerinden öğrenebilmek mümkündür. Emlak nahiyesine bağlı Manastır köyü böyle bir köydür. Bu köy, 16-17. yüzyıllarda aynı ismi korurken, 18. yüzyılda Yeni Manastır adını almıştır (TKGM-KKA-TRD-1243 (1270): 49a).

Sonuç

Osmanlı iskân tarihinin en önemli meselelerinden biri, kaybolan yerleşmeler meselesidir. Kaybolan yerleşmeler üzerinde yapılan çalışmalarda genellikle vurgulanan husus, kaynak sıkıntısıdır. Bu hususa katkı sağlamak amacıyla olan bu çalışmada, *Türkiye’nin İskân Tarihinde Önemli Bir Problem: Kaybolan Yerleşmeler*” projesinin araştırma sahalarından biri olan Manisa kazâsı örneğinde timar ruznamçelerinin önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nin yanı sıra Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi’nde bulunan bu defter grubu, 15. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar olan kayıtları ihtiva etmektedir. Bu bağlamda esasında timar sistemi bakımından önemli olan bu defter grubunun Osmanlı iskân tarihi konusunda önemli bir boşluğu doldurduğunu; özellikle de kaynak sıkıntısının yaşandığı 17. yüzyıl için mufassal avâız defterlerini tamamladığını, 18. yüzyıl için ise önemli bir eksikliği giderdiğini söylemek mümkündür. Bu anlamda söz konusu defter türünün barındırdığı verilerin ve bilgilerin özelde Osmanlı iskân tarihi genelde ise Osmanlı tarihi açısından oldukça dikkate değer olduğunu burada bir kere daha vurgulamak gerekir.

Kaynakça

1. Arşiv Kaynakları

İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Timar Ruznamçe Defteri*. No: 534, 547, 559, 651, 652, 654, 657, 676, 681, 685, 750, 765.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Kamil Kepeci tasnifi, Mevkufat Kalemî, *Manisa Kazâsı Avâız Defteri*, No:2631. Ankara, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyûd-ı Kadîme Arşivi, *Timar Ruznamçe Defteri*, No: 582 (600), 593 (611), 603 (621), 606 (624), 609 (627), 615 (633), 747 (769), 790 (813), 1088 (1114), 1175 (1200), 1243 (1270), 1463 (1497), 1482 (1518), 1489 (1525), 1490 (1526).

2. Diğer Kaynaklar ve İncelemeler

Acun, F.–Öz, M. (2008). *Karahisar-ı Şarkî Sancağı Mufassal Avâız Defteri (1642-1643 Tarihli)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu yayınları.

Acun, F. (1999). “Osmanlı Tarihi Araştırmalarının Genişleyen Sınırları: Defteroloji”. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 1, 319-332.

Afyoncu, E. (1994). “Defterhâne”, *DİA*, 9 içinde (ss.100-104). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları.

- Afyoncu, E. (2000). "Osmanlı Müverrihlerine Dair Tevcihat Kayıtları I-II". *Belgeler*, 24, 77-155.
- Afyoncu, E. (2003). "Türkiye'de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 11, 267-286.
- Afyoncu, E. (2005). "Osmanlı Müverrihlerine Dair Tevcihat Kayıtları I-II". *Belgeler*, XXVI/30, 86-88.
- Akdağ, M. (1999). *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celali İsyanları"*. Ankara: Barış yayınları.
- Aydın, B. – R. Günalan, (2008). *XV-XVI.Yüzyıllarda Osmanlı Maliyesi ve Defter Sistemi*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi. (2010). Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü yayınları.
- Beldiceanu Steinherr, I. vd. (1976a). "Attribution de timar dans la province de Trébizonde (fin du XVe siècle)". *Turcica*, VIII/1, 279-290.
- Beldiceanu Steinherr, I. vd. (1978). "Attribution de timar dans la province de Trébizonde (fin du XVe siècle)", *Turcica*, IX/2-X, 107-154.
- Beldiceanu, N. (1976b). "Le timar de Muslih ed-din, prècepteur de Selim Şah". *Turcica*, VIII/2, 91-109.
- Beldiceanu, N. (1985). *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Timar*. (Terc. M.Ali Kılıçbay), Ankara: Teori yayınları.
- Çakar, E. (2001). "313 Numaralı Timar Ruznâme Defteri ve Bu Defterde Haleb Vilayeti ile İlgili Bazı Tespitler". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XI/1, 235-246.
- Çakar, E.- F. Kara, (2005). "17. Yüzyılın Ortalarında Arapgir Sancağında İskân ve Nüfus (1643 Tarihli Avârız-Hâne Defterine Göre)". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15/2, 385-412.
- Çiçek, K. (1995). "Osmanlı Tahrir Defterlerinin Kullanımında Görülen Bazı Problemler ve Yöntem Arayışları". *Türk Dünyası Araştırmaları*, 97, 93-111.
- Dávid, G. (1999). *Osmanlı Macaristanı'nda Toplum, Ekonomi ve Yönetim 16. Yüzyılda Simontornya Sancağı*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt yayınları.
- Doğan, M. (2006). *Ankara Sancağında Timar Sisteminin Dönüşümü*. (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Emecen, F. M. (1989). *XVI. Asırda Manisa Kazası*. Ankara: TTK yayınları.
- Emecen, F. (1990). "Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Osmanlı Tahrir Defterleri". *Tarih ve Sosyoloji Semineri, Bildiriler içinde* (ss.142-156), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Emecen, F. M. (2011). "Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mîrî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme, Ahkâm-ı Şikâyet", *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum*, (ss. 111-157, İstanbul: Timaş yay., İstanbul 2011.
- Erdoğan Özünlü, E. (2009). "Timar Tevcihâtı ile İlgili Kaynaklarda Yer Alan Kayıtların Karşılaştırılmasına Dair Bir Deneme", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 21, 81-93.
- Erdoğan Özünlü, E. (2011). *Ayntâb Sipahileri, Bir Osmanlı Sancağında Timarlı Sipahi Olmak (1530-1647)*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Erdoğan Özünlü, E. (2013). "Askerî Tarih Araştırmaları Bakımından Timar Ruznâme Defterleri'nin Önemine Dair Bazı Düşünceler", *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi Bildirileri II*, içinde (ss.393-401), Mehmet Yıldırım-Songül Kadioğlu (Haz.), Ankara: Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü yayınları.
- Ergenç, Ö. (1988). "Şehir Tarihi Araştırmaları Hakkında Bazı Düşünceler", *Belleten*. LII/203, 67-683.
- Faroqi, S. (1976). "Anadolu'nun İskânı ile Terkedilmiş Köyler Sorunu". *Türkiye'de Toplumsal Bilim Araştırmalarında Yaklaşım ve Yöntemler içinde* (ss.289-302), Ankara: TODAİE Yayınları.
- Gökçe, T. (2005). "Osmanlı Nüfus ve İskân Tarihi Kaynaklarından "Mufassal-İcmâl" Avârız Defterleri ve 1701-1709 Tarihli Gümülcine Kazası Örnekleri". *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 20/1, 71-134.
- Gökçen, İ. (1946). *16. ve 17. Asır Sicillerine Göre Saruhan'da Yürük ve Türkmenler*. İstanbul: Marifet Basımevi.
- Gökçen, İ. (1950). *Tarihte Saruhan Köyleri*. İstanbul: Berksoy Basımevi.
- Göyünç, N. (1996). "Timar Ruznamçe Defterleri'nin Biyografik Kaynak Olarak Önemi". *Belleten*, LX/227, 127-138.
- Griswold, William J. (2002). *Anadolu'da Büyük İsyan, 1591-1611*. Ankara: Tarih Vakfı Yurt yayınları.
- Howard, D. (1986). "The BBA Ruznamçe Tasnifi: A New Resource for the Study of the Ottoman Timar System". *The Turkish Studies Association Bulletin*, 10/1, 11-19.
- Howard, D. (1987). *The Ottoman 'Timar' System and its Transformation (1563-1656)*. (Doktora Tezi), Indiana University.

- Howard, D. (1990). "The Life and Career of an Ottoman Sipahi, second half of the Sixteenth Century". *Aspects of Altaic Civilization III* içinde (ss.47-57), Denis Sinor (Ed), Bloomington, Indiana.
- Hütteroth, W. (1990). "Methods of Historical Geography. Examples from Southeastern Turkey, Syria and Irak". *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi*, Tebliğler, İstanbul 21-25 Ağustos 1989. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Hütteroth, W. (2006). "Ecology of the Ottoman lands". *Cambridge of History. III, The Later Ottoman Empire, 1603-1839*, içinde (ss.18-43). Suraiya N. Faroqhi (Ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Hütteroth, W. D. (1974). "The Influence of Social Structure on Land Division and Settlement in Inner Anatolia". *Turkey Geographic and Social Perspectives*. Peter Benedict-Erol Tümer-ekin-Fatma Mansur (Ed.). içinde (ss. 19-47), Leiden: E.J. Brill.
- Hütteroth, W. D.- K. Abdulfattah (1974). *Historical Geography of Palestine, Transjordan and Southern Syria in the Late 16th Century*, Erlangen: der Frankischen Geographischen Gesellschaft.
- Işık, I.- S. Kadioğlu, M. Yıldırım (Haz.) (2012). *Kuyûd-ı Kadîme Arşiv Kataloğu*. Ankara: Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü yayınları.
- İnbaşı, M. (2009). "Ezincan Kazâsı (1642 Tarihli Avârız Defterine Göre)". *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 41, 189-214.
- Kotzageorgis, Phokion P. (2007). "Haric ez Defter and Hali Ane'l-Reaya Villages in the kaza of Dimetoka/ Didymoteichon (Fifteenth-Seventeenth Centuries): A Methodological Approach". Elias Kolovos vd. (Ed.) *The Ottoman Empire, The Balkans, The Greek Lands: Toward A Social and Economic History. Studies in Honor of John C. Alexander* içinde (ss. 237-254). İstanbul: The Isis Press.
- Küpelî, Ö. (2011). "Klasik Tahrirden Avârız Tahririne Geçiş Sürecinde Tipik Bir Örnek: 1604 Tarihli Manyas Kazası Avârız Defteri". *Belgeler*, XXXII/36, 113-199.
- Moačanin, N. (2006). *Town and Country on the Middle Danube, 1526-1690*, Leiden . Boston: Brill.
- Nagata, Y. (1979). "16. Yüzyılda Manisa Köyleri: 1531 Tarihli Saruhan Sancağına Ait Bir Tahrir Defterini İnceleme Denemesi". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 32, 731-758.
- Osmanlı'dan Günümüze Tapu Arşiv*, (2009). Ankara: Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Tapu Arşiv Dairesi Başkanlığı yayınları.
- Öz, M. (1993). "XVII. Yüzyıl Ortasına Doğru Canik Sancağı". *Doğumunun 50. ve Hizmetinin 10. Yılında Prof.Dr. Bayram Kodaman'a Armağan* içinde (ss.193-206), Mehmet Ali Ünal (Yay. Haz.), Samsun.
- Öz, M. (1991). "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler". *Vakıflar Dergisi*, XXII, 429-439.
- Öz, M. (1999). "Bozok Sancağı'nda İskân ve Nüfus (1539-1642)". *XII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, 12-16 Eylül 1994, III içinde (ss.787-794). Ankara: Türk Tarih Kurumu yayınları.
- Özel, O. (1999). "17. Yüzyıl Osmanlı Demografi ve İskân Tarihi için Önemli Bir Kaynak: Mufassal Avârız Defterleri". *XII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, 12-16 Eylül 1994, III içinde (ss.735-743). Ankara: Türk Tarih Kurumu yayınları.
- Özel, O. (2000). "Avârız ve Cizye Defterleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik* içinde (ss.35-50), Halil İnalıcık-Şevket Pamuk (Haz.), Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü yayınları.
- Özel, O. (2004). "Population Changes in Ottoman Anatolia during the 16th and 17th Centuries: The "Demographic Crisis" Reconsidered". *IJMES*, 36, 183-205.
- Özel, O. (2013). *Türkiye 1643 Goşa'nın Gözleri*. İstanbul: İletişim yayınları.
- Özel, O. (2015). "Osmanlı Anadolu'sunda Terkedilmiş/Kayıp Köyler Sorunu (17-19.Yüzyıllar), Ötekilerin Peşinde Ahmet Yaşar Ocak'a Armağan" içinde (ss. 559-591), Mehmet Öz-Fatih Yeşil (Haz.), İstanbul: Timaş yayınları.
- Öztürk, M. (1997). "1616 Tarihli Halep Avarız-Hane Defteri". *OTAM*, 8, 249-293.
- Planhol, Xavier de. (1959). "Geography, Politics and Nomadism in Anatolia". *International Social Science Journal*, XI/4, 525-531.
- Tunçdilek, N. (1953-1954). "Eskişehir Bölgesinde Yerleşme Tarihine Toplu Bir Bakış". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. XV/1-4, 189-208.
- Uluçay, M.Ç. (1944). *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*. İstanbul: Resimli Ay Matbaası.
- Villages Désertés et Histoire Economique XII-XVIIIe siècle*. Jean Touzot (Ed.) Paris: S.E.V.P.E.N.
- White, Sam. (2013). *Osmanlı'da İsyân İklimi: Erken Modern Dönemde Celâli İsyânları*. İstanbul: Alfa yayınları.
- Yiğit, İ. (2014). "XIX. Yüzyıl Tarihi Coğrafya Çalışmaları İçin Önemli Bir Kaynak: Temettuat Defterleri". *Türk Coğrafya Kurumunun 70.Kuruluş Yılı Anısına: "UKCK-2011" Bildirileri*, 7-10 Eylül 2011, İstanbul.